

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.39>

РЕЄСТРАЦІЯ ШЛЮБУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЯКА НЕ ДОСЯГЛА ПОВНОЛІТТЯ, ЯК ПІДСТАВА НАБУТТЯ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

Чорна Ж.Л.,

*кандидат юридичних наук, професор,**професор кафедри приватного права**Хмельницького університету управління та права**імені Леоніда Юзькова*

ORCID: 0000-0001-9422-1469

e-mail: zhannylya2017@gmail.com

Чорна Ж.Л. Реєстрація шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, як підстава набуття повної цивільної дієздатності.

Здатність фізичної особи самостійно, без згоди батьків (усиновлювачів), опікунів чи піклувальників набувати і здійснювати права, створювати та виконувати обов'язки, пов'язується із повною цивільною дієздатністю. Саме такий вид дієздатності дає змогу розуміти значення дій, які вчиняються і можливість передбачати їх наслідки. Цивільний кодекс України визначає дві підстави для «автоматичного» набуття повної цивільної дієздатності, до яких відносяться: досягнення фізичною особою повноліття та реєстрація шлюбу неповнолітньої особи. Відповідно до ч. 2 ст. 23 Сімейного кодексу України передбачається, що за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Підставами для надання такого права судова практика визнає, зокрема: фактичне створення сім'ї, вагітність, народження дитини. При цьому, якщо батьки (піклувальники) заперечують проти надання права на шлюб, їхня думка не є підставою для відмови в задоволенні заяви. Підставою для задоволення заяви є встановлення судом факту відповідності права на шлюб інтересам неповнолітньої особи (заявника). Моментом набуття повної цивільної дієздатності в даному випадку є саме реєстрація шлюбу, а не рішення суду про надання права на шлюб. При цьому, надання права на шлюб з особою, визначеною у рішенні суду, не тягне за собою можливість реєстрації шлюбу з іншою особою, якщо з якихось причин шлюб не було зареєстровано. Слід зазначити, що у ч. 2 ст. 34 Цивільного кодексу України не визначено правових наслідків набуття повної цивільної дієздатності у разі реєстрації шлюбу (на противагу припинення шлюбу до досягнення повноліття та визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи). У зв'язку з цим, пропонуємо ч. 2 ст. 34 Цивільного кодексу України доповнити новим абзацом і викласти його у такій редакції: «Повна цивільна дієздатність набута з моменту реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, поширюється на усі цивільні права та обов'язки». У зв'язку з цим, абзаци 2 та 3 ч. 2 ст. 34 вважати, відповідно, абзацами 3 та 4. Набута цивільна надає можливість таким неповнолітнім особам укладати усі правочини, як у своїх інтересах, так і в інтересах своїх дітей.

Ключові слова: шлюб, реєстрація шлюбу, сімейна правосуб'єктність, рішення суду, шлюбний вік.

Chorna Zh.L. Registration of marriage of an individual who has not reached the age of majority as a basis for acquiring full civil capacity

The ability of an individual to acquire and exercise rights, create and fulfill obligations independently, without the consent of parents (adoptive parents), guardians or trustees, is associated with full civil capacity. It is this type of legal capacity that makes it possible to understand the significance of actions taken and to foresee their consequences. The Civil Code of Ukraine defines two grounds for the "automatic" acquisition of full civil capacity, which include: the attainment of the age of majority by an individual and the registration of a marriage of a minor. According to Article 23(2) of the Family Code of Ukraine, at the request of a person who has reached the age of sixteen, a court may grant him or her the right to marry if it is established that it is in his or her best interests. The court practice recognizes the following as grounds for granting such a right: actual creation of a family, pregnancy, and birth of a child. At the same time, if parents (guardians) object to the granting of the right to marriage, their opinion is not a ground for refusing to satisfy the application. The basis for satisfying the application is

the court's determination that the right to marriage is in the interests of the minor (applicant). In this case, the moment of acquiring full civil capacity is the registration of marriage, not the court decision on granting the right to marry. At the same time, granting the right to marry a person specified in a court decision does not entail the possibility of registering a marriage with another person if for some reason the marriage was not registered. It should be noted that part 2 of Article 34 of the Civil Code of Ukraine does not define the legal consequences of acquiring full civil capacity in case of marriage registration (as opposed to the termination of a marriage before reaching the age of majority and the recognition of a marriage as invalid on grounds not related to the illegal behavior of a minor). In this regard, we propose to add a new paragraph to Part 2 of Article 34 of the Civil Code of Ukraine and to set it out as follows: "Full civil capacity is acquired from the moment of marriage registration of an individual who has not reached the age of majority and extends to all civil rights and obligations." In this regard, paragraphs 2 and 3 of Part 2 of Article 34 shall be considered paragraphs 3 and 4, respectively. The acquired civil status enables such minors to enter into all transactions, both in their own interests and in the interests of their children.

Key words: marriage, marriage registration, family legal personality, court decision, marriage age.

Постановка проблеми. Правосуб'єктність виступає ключовим поняттям для визначення правових можливостей фізичної особи, яка є центральною фігурою будь яких правовідносин. У свою чергу елементами правосуб'єктності виступають правоздатність та дієздатність. На відміну від правоздатності, яка відповідно до ч. 1 ст. 26 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] є рівною для всіх, в абзаці 1 ч. 1 ст. 30 ЦК України передбачено, що цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Залежно від цього, ЦК України розрізняє такі види дієздатності, як: часткова, неповна та повна. При цьому повна цивільна дієздатність може бути набута та надана.

Підставами набуття повної цивільної дієздатності, відповідно до ст. 34 ЦК України є досягнення повноліття та реєстрація шлюбу особою, до досягнення повноліття.

Метою даної статті є з'ясування підстав, умов та правових наслідків реєстрації шлюбу неповнолітньою особою для визначення обсягу її цивільної дієздатності. Для досягнення зазначеної мети слід вирішити такі завдання: проаналізувати норми ЦК України, Сімейного кодексу України (далі – СК України) [2], інших нормативно-правових актів, судову практику та думки вчених, щодо набуття повної цивільної дієздатності фізичною особою, яка не досягла повноліття, шляхом реєстрації шлюбу; розробити пропозиції щодо внесення відповідних доповнень до ЦК України.

Стан опрацювання проблематики. Серед науковців, які займалися проблематикою укладення шлюбу неповнолітніми особами, слід назвати таких вчених, як В.А. Ватрас, О.В. Ієвіня, С.В. Клименко, О.С. Котуха, М.В. Менджул, М.О. Німак, М. Резнікова, О.І. Сафончик, О.М. Чабан та інші.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 12 Конвенції про права дитини [3] дитині, здатній сформулювати власні погляди, надається право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

Відповідно до ч. 1 ст. 23 СК України право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку. При цьому, шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років (ч. 1 ст. 22 СК України). На нашу думку, в основі такого підходу до визначення шлюбного віку покладено захист молодих людей від поспішних рішень, які можуть мати негативні наслідки для їхнього подальшого сімейного життя.

А. Матвієнко пише, що шлюбний вік визначається з урахуванням статевої зрілості, завершення фізичного росту організму, станів психічного, розумового, морального й соціального розвитку людини, які в комплексі мають забезпечити здатність її до виконання нової суспільної ролі (дружини, матері, чоловіка, батька) [4, с. 35].

У ст. 2 Конвенції про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу [5] визначено, що державами, які беруть участь у цій Конвенції, видаються законодавчі акти, що встановлюють мінімальний шлюбний вік. Не допускається укладення шлюбу з особою, яка не досягла встановленого віку, крім тих випадків, коли компетентний орган влади в інтересах сторін, що вступають в шлюб, дозволяє зробити із цього правила про вік виняток за серйозними причинами.

Держава повинна створити умови для реалізації права на шлюб, яке повинно бути визначене законом та не містити необґрунтованих перепон [6, с. 125].

Так, у ч. 2 ст. 23 СК України передбачається, що за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Для реалізації прав та обов'язків юридичне значення має вольовий чинник, тобто здатність керувати своїми діями, усвідомлювати їх наслідки, бути вільним у виборі варіанту поведінки. Щодо неповнолітнього вольовий чинник має принципові особливості. Воля дитини є особливою рисою індивіда, а отже, і її здатність та можливість здійснювати права і виконувати обов'язки формується поступово в процесі розвитку і зростання [7, с. 96]. Тобто, рівень розвитку свідомості фізичної особи, ступінь соціальної і психологічної зрілості, пов'язується із досягненням певного віку.

С.В. Клименко звертає увагу на те, що право на шлюб має системоутворюючий характер, оскільки з його реалізацією утворюється новий сімейний союз, який є підставою для виникнення правовідносин різної спрямованості та суб'єктного складу, зокрема, з приводу материнства та батьківства, визначення походження дітей [8, с. 31]. В соціальному значенні поняття «шлюб» включає в себе фізіологічний, духовний, економічний, правовий, релігійний аспекти.

Аналізуючи ознаки, які притаманні шлюбу, С.І. Шимон зазначає, що з моменту реєстрації шлюбу особи набувають особливого статусу дружини і чоловіка з відповідними правами та обов'язками, які виникають імперативно, незалежно від їх бажання [9, с. 155].

Для суб'єктів сімейних правовідносин характерною ознакою є наявність правоздатності і дієздатності [10, с. 29].

Сімейна правосуб'єктність є соціально-правовою властивістю, яка дозволяє фізичній особі бути суб'єктом сімейного права та суб'єктом сімейних правовідносин, визначаючи її у якості потенційного та реального учасника сімейних правовідносин [11, с. 99].

Зокрема, набуття повної цивільної дієздатності надає можливість неповнолітній особі самостійно вчиняти правочини, які до цього моменту (крім тих, які вчиняються такими особами самостійно) потребували згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника та дозвіл органу опіки та піклування.

М.О. Німак зазначає, що заявником у справах про надання права на шлюб є тільки фізична особа у віці від 16 до 18 років, яка має намір зареєструвати шлюб. Звертатися до суду із цією заявою не можуть батьки неповнолітньої особи чи будь-які інші особи, оскільки реєстрація шлюбу та вирішення пов'язаних з цим питань потребує самостійного волевиявлення особи, яка бажає зареєструвати шлюб [12, с. 187].

Якщо шлюбного віку не досягли обидві особи, які мають намір зареєструвати шлюб, то «вони можуть звернутися до суду із спільною заявою» [13, с. 104] або «подати до суду окремі заяви, а тоді суд об'єднає справи в одне провадження» [14, с. 51].

Відповідно до ч. 3 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України [15] справи про надання особі права на шлюб розглядаються судом в порядку окремого провадження.

М. Резникова вважає, що у даному випадку доцільно запозичити досвід законодавства Латвії щодо подання разом із заявою про надання права на шлюб медичної довідки про стан здоров'я наречених, яка підтверджуватиме факт обізнаності наречених про стан здоров'я кожного з них і сприятиме встановленню відповідності укладення шлюбу інтересам заявника [16, с. 58]. Так, відповідно до ч.ч. 1 та 5 ст. 30 СК України на наречених покладено обов'язок ознайомити один одного про стан свого здоров'я, порушення якого має наслідком визнання шлюбу недійсним, якщо приховування зазначених відомостей може стати (стало) причиною порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого чи їхніх нащадків. Необізнаність з даного питання може привести до зараження іншого з подружжя тяжкою інфекційною хворобою, народження хворої дитини.

Аналізуючи судову практику, робимо висновок, що підставами на отримання права на шлюб до 18 років, є:

- а) вагітність;
- б) фактичне створення сім'ї;
- в) народження дитини [17].

У справах про надання права на шлюб змістом пояснень заявника (заявників) є обставини, які свідчать про відповідність надання права на шлюб інтересам заявника (заявників). Зокрема, у своїх поясненнях заявник (заявники) має повідомити суд про мотиви заявленої вимоги; відносини між особами, які мають намір зареєструвати шлюб; перспективи шлюбу; заявник має охарактеризувати й особисті якості особи, з якою планується зареєструвати шлюб, її матеріальний стан, умови проживання. У своїх поясненнях заявник (заявники) має наголосити й на відсутності перешкод для укладення шлюбу [18, с. 150-151].

Для того, щоб підтвердити відповідність шлюбу інтересам особи від шістнадцяти до вісімнадцяти років суду треба надати відповідні докази (наприклад, довідку закладу охорони здоров'я про вагітність, медичне свідоцтво про народження дитини тощо) [19, с. 203].

Загалом, слід зазначити, що переважна більшість заяв даної категорії пов'язана з вагітністю неповнолітньої.

Прикладом надання права на шлюб, у зв'язку з вагітністю неповнолітньої, може стати рішення Жашківського районного суду Черкаської області від 10.02.2022 р. по справі 693/1251/21. В обґрунтування своїх вимог ОСОБА_1 зазначила, що на даний час ще не досягла повноліття. З дозволу батьків з 01.04.2021 р. заявниця проживає разом з ОСОБА_2 і на даний час. Між ними склалися теплі, щирі стосунки, вони мають взаємні почуття любові та поважають одне до одного, тому заявниця має намір зареєструвати шлюб з ОСОБА_2. Визнання права на укладення шлюбу для неї є необхідним і відповідає її інтересам, оскільки на даний час вона вже вагітна терміном 24-26 тижнів, що підтверджується довідкою Жашківської центральної районної лікарні від 19.11.2021 р., а тому їй необхідно терміново зареєструвати шлюб, до народження дитини. Мати та батько заявниці не заперечують проти шлюбу їх неповнолітньої доньки, оскільки шлюб відповідає її інтересам. ОСОБА_2, звернувся до Служби у справах дітей Жашківської ОТГ із заявою про те, що бажає зареєструвати шлюб із заявницею, створити сім'ю та виховувати їх дитину. Відповідно до висновку органу опіки та піклування Жашківської міської ради про доцільність зниження шлюбного віку ОСОБА_1, враховуючи, що укладення шлюбу між ОСОБА_1 та ОСОБА_2 відповідає інтересам неповнолітньої, відсутні заперечення проти зниження шлюбного віку та укладення шлюбу між ОСОБА_1 та ОСОБА_2. Таким чином, судом не встановлено будь-яких обставин, які б вказували, що шлюб може зашкодити інтересам заявника, у зв'язку з чим суд дійшов висновку, про можливість надання права на шлюб, оскільки, це відповідає інтересам заявниці [20].

Іншим прикладом, може стати рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 22.11.2023 р. по справі № 755/16432/23. Так, 24 жовтня 2023 р. ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою, в якій просила суд надати їй право на укладення шлюбу із ОСОБА_2. Заява про надання права на шлюб мотивована тим, що в лютому 2023 р. вона познайомилась із ОСОБА_2. Заявниця зазначає, що між ними склалися теплі і щирі стосунки, вони мають взаємні міцні почуття любові та поваги один до одного та враховуючи ту обставину, що заявниця ОСОБА_1 вагітна та обидва зацікавлені в народженні дитини, просить суд надати право на укладання шлюбу. Крім того, заявниця зазначила, що надання їй права на шлюб відповідає її інтересам, оскільки на даний час вони мають фактичні сімейні відносини і ведуть спільне життя. Зазначає, що батьки не заперечують проти укладення шлюбу між нею та ОСОБА_2. Також заявниця в заяві зазначає, що ОСОБА_2, з 06.05.2021 р. по теперішній час перебуває на військовій службі за контрактом Національної гвардії України, забезпечує та зможе забезпечити в майбутньому сім'ю матеріально. На підставі викладеного, суд вважає, що надання права на шлюб відповідає правам та законним інтересам неповнолітньої заявниці, тому, заява ОСОБА_1 про надання їй права на шлюб підлягає задоволенню [21].

Ми вважаємо, що народження дитини тягне за собою необхідність здійснення батьками різних дій як фактичного, так і юридичного характеру, для яких звичайні межі дієздатності неповнолітніх осіб можуть бути занадто вузькими. Так, наприклад, придбання меблів для дитини, а також будь-якого іншого майна, оскільки правочини, які виходять за межі дрібних побутових, повинні вчинятися за згодою батьків неповнолітньої матері (батька). Це не завжди зручно, особливо у випадках, коли відносини між неповнолітньою матір'ю чи батьком і їхніми батьками ускладнюються через народження дитини [22, с. 30].

Відповідно до п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [23] до участі в справі залучаються один або обоє батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи; піклувальник; особа, з якою передбачається реєстрація шлюбу; а також інші заінтересовані особи. Заперечення батьків (піклувальників) щодо надання права на шлюб не є підставою для відмови в задоволенні заяви, оскільки головним критерієм для задоволення заяви про надання права на шлюб є встановлення судом факту про відповідність такого права інтересам заявника. Резолютивна частина рішення повинна відповідати вимогам ч. 2 ст. 23 СК України, згідно з якою суд надає право на шлюб (а не знижує шлюбний вік), а також містити прізвище, ім'я та по батькові особи, право на шлюб з якою надається судом.

О.В. Ієвіня зазначає, що надання права на шлюб у цих випадках, за відсутності згоди батьків, є виправданим також з тієї точки зору, що народження дитини у неповнолітнього, є здебільшого наслідком недостатньої уваги з боку батьків [24].

Також, якщо неповнолітня особа, якій надано право на шлюб, не здійснила його з саме з тією особою, яка передбачена рішенням суду, то у разі повторного звернення до органу державної реєстрації актів цивільного стану із заявою про реєстрацію шлюбу з іншою особою, дане рішення суду не приймається [19, с. 203].

Наслідком реєстрації шлюбу фізичною особою до досягнення повноліття є набуття повної цивільної дієздатності (абзац 1 ч. 2 ст. 34 ЦК України).

Також потрібно зауважити, що неповнолітні, які не досягли 18 років, відповідно до законодавства, вважаються дітьми (ч. 1 ст. 6 СК України).

Права та обов'язки дитини є ядром її правового статусу, тобто конструктивним компонентом, наявність якого обумовлює всі інші його складові [25, с. 281].

С.П. Коталейчук включає до правового статусу дитини наступні елементи: а) права і свободи дитини, тобто можливості діяти певним чином для задоволення своїх потреб; б) обов'язки і відповідальність за їх невиконання чи порушення; в) гарантії забезпечення прав і свобод [26, с. 25-26].

Поняття «правовий статус дитини» включає в себе можливість дитини бути суб'єктом цивільних, сімейних, процесуальних правовідносин.

Аналізуючи поняття правосуб'єктності, Ю.О. Пундор приходить до висновку, що воно складається із міри нормативно окреслених та доступних суб'єкту правових можливостей (правоздатність) та міри можливостей суб'єкта власними діями реалізувати доступний йому правовий ресурс (дієздатність) [27, с. 61]

Тобто, правосуб'єктність батьків буде визначатися їх правоздатністю, дієздатністю, а також фактом народження дитини і визначенням походження дитини від них.

Цивільна дієздатність як складова правового статусу є однією з основних властивостей, що характеризує особистість у правовій державі та суспільстві.

Г.О. Світлична, аналізуючи поняття цивільної дієздатності (ч. 1 ст. 30 ЦК України) робить висновок, що цивільна дієздатність особи – це відповідний правовий стан фізичної особи, зумовлений сукупністю притаманних їй певних властивостей, які свідчать про її здатність усвідомлювати значення своїх дій та можливості керувати ними [28, с. 36].

Т.О. Нечитайло та В.В. Луць наголошують на тому, що визначальним у понятті дієздатності є словосполучення «здатність діяти», а саме – самостійно, активно, мати власну позицію, адекватно оцінювати свої й чужі дії та їх наслідки. Це можливо за наявності достатнього рівня свідомості й волі [29, с. 171].

Висновки. Хочемо звернути увагу на те, що у ч. 2 ст. 34 ЦК України не визначено правових наслідків набуття повної цивільної дієздатності у разі реєстрації шлюбу (на противагу припинення шлюбу до досягнення повноліття та визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних з протиправною поведінкою неповнолітньої особи). У зв'язку з цим, пропонуємо ч. 2 ст. 34 ЦК України доповнити новим абзацом і викласти його у такій редакції: «Повна цивільна дієздатність набута з моменту реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, поширюється на усі цивільні права та обов'язки». У зв'язку з цим, абзаци 2 та 3 ч. 2 ст. 34 вважати, відповідно, абзацами 3 та 4.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
2. Сімейний кодекс України від 10.01. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №№ 21. Ст. 135.
3. Конвенція про права дитини від 20.11. 1989 р. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua /laws/show/995_021#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text).
4. Матвієнко А. Умови й перешкоди укладення шлюбу у вітчизняному сімейному та канонічному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 33-39.
5. Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу від 10.12.1962 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU62015>.
6. Менджул М.В. Порівняльне сімейне право: навчальний посібник. Ужгород: РІК-У, 2021. 296 с.
7. Ортинська Н.В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2017. 524 с.
8. Клименко С.В. Особливості регламентації та визначення умов укладення шлюбу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6 (3). Том 2. С. 31-34.
9. Шимон С.І. Правова природа шлюбу за Сімейним кодексом України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 18: Економіка і право. 2015. Вип. 28. С. 151-158.
10. Сафончик О.І. Теоретичні аспекти шлюбно-сімейних правовідносин. *Часопис цивілістики*. Випуск 21. С. 28-31. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b341897b-1e8e-47fe-ae3d-88af8c892fc4/content>.
11. Ватрас В.А. Поняття сімейної правосуб'єктності. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 93-99.

12. Німак М.О. Провадження у справах про надання права на шлюб. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. №824. С. 186-193.
13. Сімейний кодекс України: наук.-практ. коментар; за заг. ред. С.Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. 1248 с.
14. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар: 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.
15. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03. 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40/40-42. Ст. 492.
16. Резникова М. Процесуальний порядок розгляду справ про надання права на шлюб: практичні аспекти. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. Iunie. С. 56-62.
17. Дмитраш Ю. Неповнолітня і не вагітна: за яких умов можна укласти шлюб. 2021. URL: <https://ldn.org.ua/consultations/nepovnolitnia-i-ne-vahitna-za-iakykh-umov-mozhna-uklasty-shliub>.
18. Балюк Т.М. Цивільне судочинство у справах про надання права на шлюб: дис....доктора філософії. 081 «Право». Київ, 2021. 202 с.
19. Чабан О.М., Котуха О.С. Здійснення права на шлюб за сімейним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 202-204.
20. Рішення Жашківського районного суду Черкаської області від 10.02.2022 р. по справі 693/1251/21 (щодо надання права на шлюб). URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103322432>.
21. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 22.11.2023 р. про справі № 755/16432/23 (щодо надання права на шлюб). URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/115307362>.
22. Чорна Ж.Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Львів, 2006. 178 с.
23. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11. *Вісник Верховного суду України*. 2008. № 1. Стор. 5.
24. Ієвіня О.В. Поняття неповнолітніх батьків у сімейному законодавстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 1(1). С. 100-104.
25. Крестовська Н.М. Ювенальний правовий статус. Наукові праці Одеської національної юридичної академії / під ред. С. Ківалова, Міністерство освіти і науки України, Одеська національна юридична академія. Одеса: Юридична література. 2009. Т. 8. С. 278-284.
26. Коталейчук С.П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції: дис канд. юрид. наук : спец.12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2004. 214 с.
27. Пундор Ю.О. Про визначення змісту категорії «правосуб'єктність» у теорії права та галузевих теоріях цивільного й господарського права (порівняльно-правовий аспект). *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 60-63.
28. Світлична Г.О. Надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності в порядку цивільного судочинства. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 4 (92). С. 35-41.
29. Нечитайло Т.О., Луць В.В. Поняття цивільної правосуб'єктності та її елементів. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. Вип. 39. С. 166-174.